

Література:

1. Політична психологія. Навчальний посібник / За редакцією С.О. Матвєєва. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 216 с. – С.6-7.
2. Пірен М.І. Конфліктологія // Словник-довідник термінів з конфліктології. – К.- Чернівці, 1995. – С.134.
3. Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови / К.М.Левківський, О.М. Мовчан. - К.: Генеза, 1997. – 283 с.
4. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинки. – К.: Вища школа, 1999. – 624 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с. – С.691.
6. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. головатого та О.В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 792 с. – С. 738.
7. Дмитренко М.А. Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період: Монографія. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – 192 с.

Козьма В.В.,

кандидат політичних наук,

старший викладач

кафедри політичних наук

НПУ імені М.П. Драгоманова

СТАБІЛІЗАЦІЙНА РОЛЬ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Аналізуючи роль та значення середнього класу в сучасному суспільстві, переважна більшість дослідників сходяться в оцінках його стабілізуючої функції.

Поширеною є думка, що наявність середнього класу це певна гарантія стабільності даного суспільства і навпаки – його відсутність може бути показником потенційної напруги і, відповідно, таке суспільство більш вразливе. Соціальна нерівність, відсутність середнього класу, як правило, призводять до необхідності встановлення авторитарних режимів політичної влади, жорстких форм правління. Тоді як наявність сильного (економічно, та свідомого політично) середнього класу дає можливість проводити ліберальні та демократичні зміни суспільного життя країни.

Про стабілізуючу роль середнього класу написано багато в західній соціально-філософській та політологічній літературі. Проте, важливо зазначити, що не завжди обґрунтування такої ролі базувалося на об'єктивних засадах. Дослідники при цьому часто керувалися не пізнавальним інтересом, а виходили з певного ідеологічного замовлення. Однак, безумовно, стабілізуюча функція середнього класу має і свої об'єктивні причини.

Твердження про стабілізуючу функцію середнього класу вперше з'являються у працях класиків теорії соціальної стратифікації. Навіть К.Маркс, який ігнорував проблему середнього класу в принципі, мусив визнати, що останній складає основу влади пануючих соціальних класів [1]. Апогею ця думка досягає в 1950-х роках і не тільки в працях північноамериканської структурно-функціональної школи. На іншому боці Атлантики теорії

„нівельованого суспільства середнього класу”, „суспільства споживання”, „безкласового суспільства” набувають неабиякої популярності. Наприклад, на III Всесвітньому соціологічному конгресі представницькою групою соціологів, зокрема Т.Маршаллом, було заявлено про природну смерть класів в класичному розумінні та виникнення суспільства середнього класу. Для обґрунтування цієї теорії використовуються наступні аргументи:

- ліквідації принципових відмінностей, перш за все нерівності між людьми, сприяв процес набуття всіма членами сучасного суспільства рівного соціального статусу, загального громадянства та прав, які їм надаються;
- соціальний статус та, відповідно, подібна траєкторія життя, яка характерна для традиційних суспільств, змінюється тепер статусом який заснований на досягненнях, мобільність стає необмеженою, причому як „вверх” та і „вниз” по соціальній ієрархії;
- під дією процесів „відмирання держави”, „дифузії власності”, „децентралізації влади” в індустріальному суспільстві зникає панування людини над людиною;
- зміщення значної частини економічно активного населення в сектор послуг під дією науково-технічної революції та викликаних нею соціальних змін призвело, з одного боку, до зменшення кількості робітників, зайнятих в традиційних галузях промисловості, з іншого – до чисельного збільшення білих комірців та кваліфікованих робітників, яких тепер почали зараховувати до середніх верств (в залежності від методів підрахунку ця цифра може коливатися від 50 до 80 відсотків);
- сам факт заняття середнім класом серединної позиції в класовій ієрархії сприяє зняттю напруги між полярними соціальними групами (класами);
- економічний добробут середнього класу мало сприяє його включенню в соціальні рухи радикального толку;
- тому, для однієї частини середнього класу властиве індиферентне відношення до політики, для іншої – підтримка центристських громадських рухів та політичних партій;
- відповідно, найбільш характерним терміном, який дозволяє визначити соціальну установку середнього класу, є категорія „консерватизм”.

Формування середнього класу напряду пов’язано з нейтралізацією зростаючої соціальної нерівності, яка призводить до соціальних конфліктів в суспільстві та перешкоджає стабільному розвитку.

Які ж наслідки такого розшарування суспільства та наявності великої кількості бідних людей?

Таке суспільство ніколи не буде відрізнятися стабільністю. В ньому будуть постійно знаходитися причини для соціальних конфліктів. Найбідніше населення навряд чи підтримає реформи які проводяться в країні, чи стане їхньою соціальною базою. Проте здійснити реформи без підтримки та масового залучення цієї верстви населення неможливо.

У зростанні соціальної поляризації можемо спостерігати ознаки соціальної, а потім і фізіологічної деградації основної маси населення. Найбідніші верстви знаходяться за межею фізіологічно допустимого мінімуму споживання. Для них доступними є тільки мінімальні речі для підтримання життєдіяльності. Вчені різних країн світу відмічають спільну закономірність: чим бідніше людина, тим вона економічно пасивніша. Щоб розпочати свою справу, необхідно мати стартовий капітал. Ті шляхи вирішення цього питання, які пропонуються нашою державою, для вирішення питання щодо створення приватного капіталу як основи формування середнього класу відчутних результатів не дали і дати не можуть.

У політичному відношенні такі люди піддаються легкому впливу різних радикальних сил які закликають до негайного вирішення всіх нагальних питань в суспільстві самими крайніми методами. Політичні орієнтири цієї верстви схильні до пошуку винних у своїх бідах та негараздах, неабиякого поширення набувають перерозподільні настрої, ідеалізування „сильної” руки, „царя-батьошки” тощо. Саме такі настрої у буремні роки

революції та громадянської війни в Україні в 17-20-х роках минулого століття майже повністю знищили прошарок середніх верств, перш за все власника землі. Остаточного цей процес був завершений страшним голодом 1932-33 років.

Невеликий прошарок середнього класу, який за роки незалежності України, покладаючись тільки на власні сили, зміг пробитися крізь товщу державного бетону, за різними підрахунками ця цифра коливається в межах 10-12% , як і на початку ХХ століття, знову стоїть на межі свого існування, хіба що чинники що спричинили цей процес дещо інші. Сьогодні він розмивається під дією світової фінансово-економічної кризи. Відсутність державної допомоги, високий податковий тиск, недоступність дешевого кредитування призводять до масового закриття або скорочення виробництва перш за все у малому та середньому бізнесі. Викликають певне здивування ті методи боротьби із наслідками фінансово-економічної кризи які пропонує український уряд. Це, зокрема: підвищення податкового тиску, збільшення акцизних зборів з усіх видів пального, етилового спирту, підвищення плати за торговий патент, митного збору і т.п. В свою чергу це викличе подорожчання транспортних послуг та зростання цін на всі види товарів та послуг. Подібна „антикризова програма” призведе до відчутного удару перш за все саме по середньому класу. Наслідком таких дій стане загострення і без того болючих питань соціального розшарування, збідніння та деградація масових верств населення. Знищивши під корінь паростки середнього класу, Україна може зіткнутися з вкрай небажаним для суспільства соціальним конфліктом, перерозподільними настроями, зростанням криміналітету тощо. Якщо колесо історії повертається, то в Україні воно попало в глибоку колію виїхати з якої можливо тільки об'єднавши спільні зусилля всієї нації і, що найголовніше, замінити „старий” двигун, але це тема іншої розмови.

Для забезпечення стійкого розвитку суспільства важливо визначення умов, за яких такий розвиток може бути можливим. Про подібні умови писав свого часу і П.Сорокін [2]. Він встановив, що стійкість суспільної системи залежить від двох основних параметрів: рівня життя більшості населення та ступеню диференціації прибутків. Чим нижче рівень життя і чим більша різниця між бідними та багатими, тим популярніші заклики до зміни влади та перерозподілу власності з відповідними практичними діями. Наявність розвиненого середнього класу в країні саме вказує на те, що основні параметри даного суспільства збалансовані та стійкі.

Стабілізуюча роль середнього класу проявляється в різних аспектах:

- в процесі зниження соціальної та іншої напруги в суспільстві;
- в діяльності представників даної верстви як акторів перетворень, що відбуваються в країні;
- в формуванні нової ідеології та суспільної психології, адаптованої до змінних умов економічного життя.

В свою чергу, кожне з розглянутих напрямлень багатоаспектне.

Що характеризує наявність значного середнього класу в суспільстві? Те, що більша частина населення має достатній рівень прибутку, що відповідно дозволяє їм мати високий рівень споживання, формує достойний спосіб життя (гарні житлові умови, якісне харчування, наявність побутової техніки, меблів, автомобіля, користування послугами платної медицини тощо). Крім того, розвинений середній клас свідчить і про те, що більшість населення володіє достатньо високим рівнем освіченості, який дозволяє за свою інтелектуальну працю отримувати високу заробітну плату. Якщо в суспільстві дійсно, переважна більшість людей належить до середнього класу, то це означає, що в цьому суспільстві їм забезпечується достойний рівень та якість життя, а люди задоволені тими умовами, які існують в даному соціумі. Все це призводить до стабільності цього суспільства та одночасно створює передумови для його подальшого прогресивного розвитку.

Люди середнього класу при подібній стабільності прагнуть не тільки зберегти свій статус-кво, але і створити в самому суспільстві систему гарантій, які здатні виключити негативні перепади в суспільному розвитку.

На жаль, український середній клас не володіє в повній мірі всіма розвиненими характеристиками середнього класу в західному розумінні. В силу своєї відносної небагаточисельності, нестійкості він ще не може виступати в повній мірі соціальним стабілізатором. Більше того, саме суспільство ще не створило умов, які могли б привести до стабільного зростання середнього класу. Сьогодні йому самому доводиться боротися з державно-бюрократичним апаратом, щоб створити подібні умови. А внаслідок останньої світової фінансово-економічної кризи і взагалі мова йде про можливість існування цієї верстви в нашій країні. Разом з тим, як показує досвід розвинених країн, в середньому класі, насправді є потенціал, який може привести до стабільності та стійкого розвитку суспільного життя.

Так, говорячи про значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві, можна відмітити вагомий роль середнього класу при вирішенні проблеми з безробіттям, тобто у справі забезпечення зайнятості населення. Мова йде, перш за все, про створення робочих місць в малому та середньому бізнесі, про забезпечення відповідних прибутків тих, хто зайнятий в цьому бізнесі.

Крім того, малий та середній бізнес впливають на вторинну зайнятість населення. Вторинна зайнятість в умовах трансформування економіки розглядається як один з головних засобів адаптації людей до існуючої ситуації в країні.

Стабілізуюча функція середнього класу проявляється і в формуванні та транслюванні певних ціннісних орієнтацій, системи світосприйняття, в тому числі і погляди на політичний устрій суспільства. Так, ідеалом у сфері економічного розвитку країни для більшості представників середнього класу виступає економіка, в основі якої лежить розвиток приватної власності з елементами державного регулювання. У політичній сфері – це, перш за все, гарантія прав та свобод, недоторканість приватної власності, цінності демократії та відкритого суспільства тощо.

Прагнення зберегти свій соціальний статус, матеріальне становище змушують представників середнього класу бути досить обережними в оцінках нинішньої соціально-економічної ситуації в країні в цілому і підтримувати ті політичні сили, програми яких направлені на зміцнення стабільності в суспільстві.

Середній клас, не виробивши власної ідеології, є політично та ідеологічно нейтральним. У всіх його прошарках більшість складають ті, хто взагалі себе ідеологічно не ідентифікує з жодною політичною течією. Політологи говорять про низьку політичну активність середнього класу. Численні соціологічні дослідження підтверджують дані про те, що українському середньому класу притаманна глибока політична та соціальна пасивність.

В будь-якому розвиненому суспільстві середній клас, визначаючи свій політичний вибір, багато в чому впливає на політичні орієнтири всього суспільства. Він виступає в якості ретранслятора базових ціннісних установок, моделей поведінки, ідейно-політичних та електоральних орієнтацій тощо. Середній клас транслює зразки поведінки, які зумовлюють стійкість суспільства, стабільність його функціонування.

Світоглядні орієнтири середнього класу в цьому сенсі протистоять субкультурі бідності, з її підвищеною агресивністю та озлобленістю, культот сили та рівності, звинуваченнями інших у власних бідах, специфічному розумінні успіху в житті тощо. Культура середнього класу виступає з інших позицій, вона направлена на закріплення власного успіху, пропагує культ опори на власні сили, власну активність.

Стабільність в суспільстві передбачає також існування вертикальної мобільності між різними соціальними верствами. Проте, процес модернізації українського суспільства не супроводжується збільшенням соціальної мобільності. „Закритість” вищих соціальних груп відбувається незалежно від проведення реформ в економіці. Продовжує зростати прірва не

тільки між нижчою та вищою верствою суспільства а й між середніми та вищими верствами. Перехід з середньої верстви до вищої стає практично неможливим.

В своєму нинішньому стані середні верстви України не можуть виступати в якості соціального стабілізатора суспільства та носія суспільного прогресу. Для цього їм не вистачає економічної незалежності, високого достатку та стимулюючих інституціональних умов ділової та творчої діяльності.

В Україні склалася ситуація коли, „старі” верстви середнього класу, які не змогли вписатися в реалії новоствореної економіки, опинилися, саме за економічними показниками, виключеними із середнього класу ринкового типу. Хоча за рівним освіті, професійними ознаками вони при сприятливому економічному розвитку могли б ввійти до складу середнього класу даного типу. За своїм економічним станом ці верстви належать до нижчого класу, а по способу життя та культурі – до середнього. А це означає, що у середнього класу в Україні є величезний потенціал, який складається із тих верств, які раніше відносились до середнього класу неринкового типу.

Таким чином, з одного боку, наявність розвиненого в значній кількості середнього класу свідчить про стабільність того суспільства, в якому він існує. З іншого боку, саме існування та функціонування середнього класу створює подібну стабільність в суспільстві, а саме:

- за наявності великої кількості людей, які належать до даного класу, володіють достатнім рівнем прибутку, що забезпечує їм достойний рівень життя і які прагнуть зберегти та примножити встановлений статус-кво;
- за високого освітнього рівня, що дозволяє пов'язувати із середнім класом модернізаційні ефекти суспільного життя;
- за ділової активності даних верств, чий бізнес передбачає бути акторами економічного та суспільного життя в цілому;
- за соціального потенціалу середніх верств (вплив на рівень зайнятості через малий та середній бізнес, рівень споживання та його якісні характеристики, освоєння тих сфер бізнесу, які не доступні або не вигідні великим фірмам, трансляція певних центристських ідей та ідеалів індивідуальної активності тощо);
- за особливого соціально-просторового положення середнього класу в соціальній структурі, що дозволяє йому бути соціальним буфером між нижчими та вищими верствами суспільства, знімати соціальну напругу, виступаючи каналом вертикальної мобільності.

До середнього класу входять, як правило ті, хто має економічну незалежність (володіє підприємством, фірмою, офісом, приватною практикою, своєю справою) або чітко виражену професійну орієнтацію (вчені, адвокати, середні менеджери тощо). Це саме ті функції, які суспільством не тільки високо цінуються, але і високо оплачуються.

Соціальна структура українського суспільства суттєво відрізняється від західних. Якщо там середні класи одночасно є носіями національної культури, організаторами соціального дискурсу верхів та низів, гарантами соціальної стабільності суспільств, то в Україні ці функції якщо і виконуються, то тільки частково, різними суб'єктами і тому малоефективні.

В нормальному ринковому суспільстві більшу частину прибутків повинен приносити середній клас (самий масовий платник податків). Відповідно, чим більший середній клас, тим більша податкова база. В соціально-економічному плані середні верстви виступають носіями тенденції стирання протиріч між змістом праці різних професій, міським та сільським способом життя. У сфері сімейних відносин середні верстви є провідником традиційних цінностей, поєднуючи їх з орієнтацією на рівність для чоловіків та жінок в освітніх, професійних та культурних відношеннях. В політичному плані для них характерним є незначне розшарування навколо центру політичного спектру, що робить їх оплотом стабільності, еволюційного характеру суспільного розвитку, створює сприятливі умови для формування та функціонування громадянського суспільства.

Тому, без перебільшення можна назвати середні верстви справжніми гарантами соціально-політичної стабільності в сучасному суспільстві – їх роль в цій якості була б особливо важливою для України.

Література:

1. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (4-й том Капитала). Ч. II // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 26. – Ч. II. – С. 636.
2. Сорокин П. Голод и идеология общества. Квинтэссенция. – М., 1990.

*Манелюк Ю.М.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології і соціології
Київського національного економічного університету
ім. Вадима Гетьмана*

ПАНСЛАВІЗМ ЯК ЗАСАДНИЧА ІДЕЯ ФЕДЕРАЛІСТСЬКИХ КОНЦЕПЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Проблема майбутнього державного поступу України була однією з центральних дискусійних тем вітчизняних дослідників кін. XIX – поч. XX ст. Ідейний спектр цього періоду був надзвичайно строкатим. Його особливістю було те, що розроблялися як імперські і федералістські, так і самостійницькі концепції державницького майбутнього України. Особливо популярною була федералістська ідея, що пов'язується передусім з іменами М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського. Їхні концепції багато в чому базувалися на ідеалах панславізму, які активно розроблялися й пропагувалися ще на поч. XIX ст. Цьому посприяли національні рухи та пошук активності усіх слов'ян. Поруч з ідеями політичного визволення слов'янських народів сильнішими ставали прагнення національного визволення, відродження національної культури, а також ідея об'єднання слов'ян, які мали багато спільних особливостей історичного розвитку. Цей загальнослов'янський рух дістав назву панславізм.

Метою представленої статті є аналіз сприйняття слов'янської ідеї на українському ґрунті у концепціях М. Драгоманова, І. Франка, Є. Чикаленка та М. Грушевського. Саме їхні праці становлять основу джерельної бази даного дослідження. Також, використано праці сучасних дослідників М. Копиленко і О. Копиленко, А. Круглашова, В. Лісового, О. Салтовського, О. Скакун. та ін.

Найбільший внесок щодо ідеї майбутньої федерації слов'янських народів зробив М. Драгоманов. На відміну від своїх попередників, (кирило-мефодієвців, та зокрема М. Костомарова) ідею слов'янської єдності, причому “піднятої” вже на рівень єднання загальноєвропейського, “космополітичного”, М. Драгоманов намагався поставити на фундамент, обґрунтований з позицій сучасних йому європейських демократичних “визвольних” теорій.

Можна стверджувати, що концепція Драгоманова являє собою спробу віднайдіння компромісу з метою подолання розбрату, пануючого поміж українством щодо бачення власного державницького майбутнього. Мислитель називав себе “космополітом”, засуджував національну нетерпимість і “національну самоспокусу”. Саме “європеїзм, або космополітизм, який не заперечує окремих національних варіацій загальних ідей і форм, є